

Ady „Minden-Titkai”

„...légy mint a semmi
te minden.”

Schöpflin Aladár írja Ady-monográfiájában a következőket:
„Magyar versben még nem volt példa ilyen átvitt értelmű beszédre, amelyben a szavak mást jelentenek, mint a valódi értelmük, távolfekvő fogalmak váratlanul összekapcsolódnak, az asszociációk látszólag össze nem tartozó dolgokat fűznek össze.” (1) Ha az Ady-recepciót szemléljük, meghatározónak mondható az arra irányuló erőfeszítés, hogy megfejthetővé váljék a maga korában valóban újszerűnek mondható nyelvi univerzum. Különösen a korpusz csaknem egészét átfogó motívumhálózat referencializálhatóságának értelmezés-történeti alternatívái tartoznak e körbe.

Szinte napjainkig jelen van egy olyan szemléletmód, amely a lírai vagy életrajzi én önkinyilatkoztatásaként felfogott nyelvet a miszticizmus, a metafizika, a szimbolizáció fogalmaival véli leírhatónak. E terminusok voltaképp leggyakoribb eredőjük, a személyiség transzcendentális élményének magyarázatára szolgálnak, s egy olyan előföltetés mentén szerveződnek, amelyet *Komlós Aladár* szavai illusztrálhatnának talán legkielégítőbben. „[Ady] állandóan egy rejtett lényegesebb valóságot érez a jelenségek mögött, s így a realitást misztikus látomásba tudja olvasztani.” (2) E rejtvénytől, néhol homályosnak aposztrofált nyelv elemei között vannak számon tartva olyan motívumok, mint például: Élet, Hall, Minden, Titok, Isten. Különösen a költő 1910-ben megjelent kötete, *A Minden-Titkok versei* esetében, ahol e motívika kétséget kizáróan központi szerepű. Nem nehéz belátni, hogy ez utóbbi témakörrel foglalkozó interpretációk többségében nem egészen tisztázható értelmező és értelmezett nyelv viszonya. E két diszkurzus között néhol olyan átfedéseket tapasztalunk, amelyek bizonyos szempontból kérdésessé teszik az előbbi hitelességét.

Két példával világitánám meg e problémát. Mindkettő *Király István* Ady-monográfiájából való. „Nemcsak egyik verses kötete címében – írja egy helyen –, *A Minden-Titkok* verseiben kapcsolta össze Ady

a Minden és a Titok fogalmát, együtt s egyszerre tűnt fel ez a kettő gyakorta nála. Korrelatív, sőt egyjelentésű motívum volt ez: a vátesz és a voyant kettősségét magában hordó ember előtt a Minden egyben Titok volt, s a Titok: Minden. A kozmikus élményt megszólaltató költő számára kulcsszó lett a Titok.” *A Bajvívás volt itt...* kezdetű verssel kapcsolatban pedig így fogalmaz: „titok-dárdával döfte keresztül Ady szívében a halál szívét ’az ifjú Minden’, nagy-nagy titkokat látott ő...” (3)

Mindkét esetben annak a relációnak a pusztá ismétlését kapjuk, amelyet már maga az életmű is tartalmaz. A második idézet – ezen túlmenően – parafrázálja és egy eléggé kétes allegóriában oldja fel a vers figurációját. Természetesen az ehhez hasonló példák száma bővíthető, de a stratégia ugyanaz: egy referenciákat kereső olvasat észrevétlenül válik rabjává annak a nyelvnek, melynek értelmet kíván tulajdonítani.

Meggyőződésem, hogy az ehhez hasonló argumentációs modellek nem igazán járulhatnak hozzá az Ady-líra nyelvének vizsgálatához. Ezért értek egyet azzal a véleménnyel, amelyet *H. Nagy Péter* fogalmaz meg e korpusz értelmezhetőségének lehetséges kiutait keresve. Nevezetesen: az „Ady szimbolizmusa” – és tegyük hozzá: metafizikai ihletettsége – címszavak alatt tárgyalt alakzatokat „a szövegek retorikai eljárásainak közegébe kellene sorolni”, hisz például a már önmagukban is vitás tematikai cso-

portosítások (Istenes versek, Élet-Halál versek stb.) „inkább allegorikus megfeleltetése annak, amit értelmezőik szimbolizmusként vélnék meghatározni, vagyis redukálják a költői nyelv figurativitását”. (4)

Ennek a szándéknak a tudatosításával teszünk kísérletet egy olyan vers vázlatos értelmezésére, amely teljes egészében nem is vált az Ady-korpusz szerves részévé. A *Minden-Titkok versei* bevezetőjére gondolok. Csupán első strófája került a kötetbe, a többi – a Nyugat szerkesztőinek jóvoltából – kimaradt. Ez a szöveg egyébként azért oly figyelmet érdemlő, mert a fentiekben említett „kulcsfogalmak” többségét – Ady líráját tekintve egyébként szokatlan módon – relációban látjuk viszont.

Az első strófa egy középkori lovagi párviadalra emlékeztető történésről beszél. A „kulcsfogalmak” tulajdonnevesített formában jelennek meg. E figurákat felfoghatnánk annak a megszemélyesítésnek a termékeiként, amely Komlós Aladár szerint Ady szimbolizmusának egyik legfőbb „művészi eszköze” (5). Komlós kijelentése egy szöveg előtti szubjektum (alkotó) esetében lehetséges ugyan, de már nem fogadható el egy olyan versbeli én szempontjából, aki/amely maga is része ezen alakzatokkal benépesített figuratív térnek.

Tény, hogy szinte mindegyik névhez tartozik egy, az alaköltés illúzióját felkeltő mozzanat: a Minden ifjú, a Titok dárda, a Halálnak

pedig szíve van. Eme illuzórikus alakiságot tételező nyelv voltaképp annak megakadályozását jelenti, hogy e reláció (és tagjai) „visszatérhessenek” eredetükhöz, a szószertiséghez, vagyis, hogy fogalmak pusztá reprezentálóivá váljanak. A szöveg nevekről beszél, tehát ezek egy, a referencializálás el-

lenében ható, trópusok láncolatát generáló helyettesítés alaptagjai sem lehetnek. Azt is mondhatnánk, hogy nehéz feladat elé áll az, aki e figurák kilétére kérdez rá: Schöpflin szavaira utalnék, aki – igaz, egy másik vers kapcsán – ki is zárja e lehetőséget: „Ki ez az ő Kaján? Inkább ne kérdezzük, ne keressük szemmel látható alakját, ne akarjunk belőle allegóriát csinálni.” (6)

A továbbiakban arra utalnánk még az első strófa kapcsán, hogy e reláció elemei a történelemben betöltött pozíciójuknak köszönhetően egymástól elkülöníthetők. Azért emeljük ki e nem túl nagy erőfeszítést igénylő észrevételt, mert a vers további szakaszaiban olyan törés nyomaira bukkanhatunk, amely nemcsak az összefüggésrendszert, hanem az

egyres alakzatok nyelvi minőségét is megváltoztatja. Minden egy váratlannak tűnő, e figurák izotópiákba rendeződésével járó diszkurzív folyamat következménye. Ennek végén pedig az a paradox tétel hangzik el, amely az Isten, Halál, Élet, Minden és Titok egylynegyűségére utal. Hogyan lehetséges ez?

Ha elfogadjuk azt, hogy valamely izotópia tételezése egyik tagjának meghatá-

*„Bajvívás volt itt: az ifjú Minden
Keresztüldöfte Titok-dárdával
Az én szívemben a Halál szívét,
Am él a szívem és él az Isten.*

*Már tudom én jól, hogy Halál nincsen
S hogy semmi sincsen, mi nem hasonló,
Fakasztó csók és fakadt szerelem:
Isten és Titok dúlt ereinkben.*

*Cserzett, agg szívvel várok most itt lenni,
Titokra lesve, látnivalóra,
Ereznivaló, új valamire,
De már tudom: a Titok – az Isten.*

*Minden: Titok és jaj, minden: Isten,
Bele lehetne ebbe pusztulni,
De, brávo, ugye önként pusztulunk
S nincs olyan Titok, ami segítsen.*

*Életemnek sok nagy gyász-inségít sem
Sorolom föl, mert: istenek voltak,
Örömem, kinom Isten egyaránt:
A Minden-Titkok – a Minden-Isten.*

*Amit rámbiztak, hűséggel vittem
És csak most látom: nincs különbözőség,
Minden csak: egy volt, minden: kényszerű,
Miben csak hittem avagy nem hittem.*

*Nem lesek már: csak lengek itt lenni,
Hiszen ők eggyek: Élet s Halál Úr;
Olyan eggyek ők, oly nagyszerűek:
Isten és Titok, Élet és Minden.”*

rozására irányuló kérdést rejt magában, akkor a versben előforduló minden ilyen jellegű nyelvi aktus egy-egy alakzat léteének megállapítására törekvő igyekezetként is értelmezhető. Am e felállított azonosságok egyrészről inkább összezarvarják a kezdeti reláció belső rendjét, másrészről pedig olyan homológákat teremtenek, amelyekben nem hogy egy jelentett, de egyetlen név mint jelölő sem válhat kétséget kizáróan izotópiákban álló elemek bármelyikének meghatározójává. Egy példával illusztrálnám e furcsa feltevésemet: „a Titok – az Isten”, a „Minden: Titok” és az „Örömem, kínom Isten egyaránt” azonosságok egy olyan nyelvet körvonalaznak, amely mindhárom megfeleltetés önállóságát eltörli, s a kölcsönös behelyettesíthetőség ellenőrizhetetlen játékát szabadítja fel. Azzal pedig, hogy a költemény befejezése minden alakzat egységét állítja, a fenti izotópiáknak még a felvetése is főlegessé válik.

Mindezek után a reláció tagjainak elkülöníthetőségébe vetett hit megkérdőjelezéseként is értelmezhető a vers beszélőjének két kijelentése:

„Semmi sincsen, mi nem hasonló...

(...)

...csak most látom: nincs különbözőség,
Minden csak: egy volt, minden: kényszerű,
Miben csak hittem, avagy nem hittem.”

Ebben az összefüggésben minden alakzat csak egy másik repetíciója, de hogy melyiké, az a szöveg retorikája által felkínált szubsztitúciós játék következtében eldönthetetlen.

Hogy mégis fel kell tennünk azt a kérdést, vajon mi a Minden, mi a Titok stb., azt – látszólag paradox módon – magyarázatunknak épp az Ady-líra figuratív nyelvbe való belekeveredésének elkerülése érdekében tesszük. ugyanis mondjuk a „Mi a Titok?” kérdésre – tetszőleges módon – azt válaszolhatjuk, hogy az Isten. Vagy azt, hogy a Minden. De ezt már a szöveg izotópiái is tartalmazzák. Nem mondanánk vele semmi újat. Körben forgó

okoskodáshoz jutottunk mi is? Talán nem. A vers harmadik strófájában a beszélő a következő kijelentést teszi:

„Cserzett, agg szívvel várok most itt lenn,
Titokra lesve, látivalóra,
Éreznivaló, új valamire...”

Ez a részlet egy, az *én* számára perцепcionális úton megszerezni kívánt ismeret igényéről beszél, amely aztán nem következik be. Amint azt az utolsó strófában e helymeghatározásra visszaülő sor is mutatja:

„Nem lesek már, csak lengek itt lenn...”

E két kijelentés közé eső szakasz voltaképp a „valami” megpillantásáról való lemondás története. Egy perцепcionális érzékeléshez kötődő identifikáció voltaképp egy arc felfedését, egy arcadás lehetőségét rejt magában. Ennek elmaradása után olyan, a beszélő részéről igazságigénnyel rendelkező kijelentés következik („De már tudom: a Titok – az Isten.”), amelyet a szöveg retorikája pusztán nyelvi játékká deformál. A strófa első felében felbukkanó titok kifejezést – mivel sor elején foglal helyet, s így nagy kezdőbetűvel van írva – akár köznévként, akár tulajdonnévként is olvashatjuk. Az első esetben még egy megnevezetlent jelentett, a másodikban pedig egy névhez tartozó arc felfedésének vágyát jelentheti, bár az arcadás szándéka mindkettőben benne rejlik. Az első verzió azonban annyiban érdekes, hogy e kifejezés a maga szószerintiségéből észrevétlenül esik át a tulajdonnévvé válás metamorfózisán. Egyébként ugyanez a helyzet a következő strófa minden fogalmával is. E metamorfózis tartja fenn a beszélő számára a nevekhez tartozó alakok létezésében való hitet. De a hit nem válik valóra; az „a Titok – az Isten”-izotópia ebben az esetben nem más, mint egy üresen kongó név helyettesítése egy másikkal. Úgy látszik, nem létezik transzcendencia, nincs olyan valami, ami a nyelven túl lenne...

Mi tehát a Titok? Egy név. S mi a név? Egy másik név. Mi tehát az igazság? Nevek arctalan halmaza.

Miért oly fontos a beszélő számára egy arc? A választ a prosopopeia alakzatának tükrös struktúrájával magyarázhatjuk. (7) A versben a névnek történő arcadás lehetlensége az én arccal való felruházhatatlanságát is jelenti. A szöveg így egy önmagá kiletét kereső né(más)nak az alakzatok érdekében történő bolyongásáról is szólhat.

Okfejtésünk ez utolsó észrevételeit – talán nem meglepő módon – visszaigazolni látszanak a kötet bizonyos költeményei. Részletesebb vizsgálatra nincs módunk, csupán jelezni szeretnénk a *Minden-Titok* verseiben e markánsan kirajzolódó diszkurzív sajátosságot.

Az elrejtett arcokban olvashatjuk:

„Bosszus, bolond béna vagyok,
Aki birtam annyi harcot
A kit a farkas-szem meg nem ölt,
Megölnek az elrejtett arcok.
Mint orvok, úgy rejtőznek el
Titok-takarókba zárva.
(...)
Egyszer néznék farkas-szemet,
Kivoltunkat egyszer lássuk...”

A föltámadás szomorúságában talán legnyilvánvalóbban tematizálódik az én arckeresésének szándéka:

„És megint szólék, én nem tudom,
Ki vagyok, éltem-e vagy élek?
Valaki neve vagyok
Vagy örököse egy halott
Szomoru nevének?
(...)
Keresem magam közelségét,
A szállaló Időt.
S a tükröt, a varázsosat,
A megismertetőt.
És megáll az Élet
És tudom, hogy most már semmi sincs
Senki sem él
És semmi sem igaz.
Keshedt vén arc vigyorog a tóból
És nem tudom: ki az?”

Török Lajos

Jegyzet

- (1) SCHÖPFLIN ALADÁR: *Ady Endre*. Bp. 1945, 68. old.
- (2) KOMLÓS ALADÁR: *A szimbolizmus és a magyar líra*. Bp. 1965, 34. old.
- (3) KIRÁLY ISTVÁN: *Ady Endre II*. Bp. 1970, 267. old.
- (4) H. NAGY PÉTER: *Az Ady-líra értelmezhetőségének ezredvégi horizontjai*. Iskolakultúra 1998. 3. sz., 3–20. old.
- (5) KOMLÓS ALADÁR: *A szimbolizmus és a magyar líra*, i. m., 38. old.
- (6) SCHÖPFLIN ALADÁR: *Ady Endre*, i. m., 119. old.
- (7) Lásd erről részletesebben: MAN, PAUL DE: *Az önéletrajz mint arcrongálás*. Pompeji, 1997. 2–3. sz., 93–107. old.

Lírai „hang” és (újra)olvasás

Az Újraolvasó című sorozat nyitó darabjának előszavában a következőképpen határozzák meg a szerkesztők a kiadvány projektumát: „A sorozat révén (...) hangsúlyt kaphat az a sajnálatosan elhanyagolt törekvés is, amely az irodalomtörténet és -tudomány legújabb eredményeit próbálja visszacsatolni a köztudatba, elsősorban a közép- és felsőfokú oktatást, de ugyanakkor az irodalmat kedvelők szélesebb táborát mint potenciális olvasókat figyelembe véve.” A Szabó Lőrinc költészetét értelmező első kötet tanulmányai számos olyan kérdést vetnek fel, melyre több szempontból is érdemes utalnunk.

„Még nem tudják, még kevesen tudják, hogy mit jelentek a magyar költészetben” – Szabó Lőrinc eme mondatának első része költészetének az utóbbi másfél évtizedbeli

receptióját szemlélve szerencsés módon kezd inaktuálissá válni. Művének – főleg a kilencvenes években – újraértelmezése igen nagy jelentőséggel látszik